

BETTINA ZORN, ALEXANDRA HILGNER (eds.), *Glass along the Silk Road from 200 BC to AD 1000*. International conference within the scope of the „Sino-German Project on Cultural Heritage Preservation” of the RZGM and the Shaanxi Provincial Institute of Archaeology, December 11th–12th 2008, RZGM – Tagungen, Band 9, Mainz, 2010, 248 p.

Lucrarea, a cărei recentă apariție îmi propun să o semnalez în rândurile care urmează, reunește între copertile sale dezbaterile unei conferințe internaționale desfășurată la sfârșitul lui 2008 la Mainz, având ca subiect de analiză vasele de sticlă și circulația lor de-a lungul faimosului Drum al Mătăsii. Dacă până acum studiul comerțului cu vase de sticlă se canaliza în special pe problematica circulației acestora în bazinul Mediteranean, iată că o nouă perspectivă poate fi conturată prin lărgirea considerabilă a orizontului de cercetare.

Primii pași în această direcție au fost făcuți odată cu publicarea descoperirilor de la Begram în Afghanistan¹, acolo unde misiunea arheologică franceză condusă de

¹ Vezi J. Hackin, *Recherches archéologiques à Begram*, Paris, 1939 sau studiile lui P. Hamelin, *Sur quelques verreries de Begram*, in *Cahiers de Byrsa*, 2, 1952, pp. 11–25, pl. I–VI; idem, *Matériaux pour servir à l'étude des verreries de Bégram*, in *Cahiers de Byrsa*, 3, 1953, pp. 121–127, pl. I–XIV; 4, 1954, p.153–183, pl. XV–XLI.

Joseph Hackin a descoperit, în două încăperi ale unui complex de locuințe, un număr mare de vase de sticlă întregi sau fragmentare. Aceste piese reprezintă adevărate capodopere ale industriei vitrice antice fiind decorate fie prin tăiere, fie prin gravare, fie prin pictare a suprafeței exterioare. Între ele ies în evidență cele trei pahare conice cu decor pictat, care alături de cele două exemplare descoperite la Lübsow, în Pomerania² sunt unice până acum în peisajul descoperirilor de acest gen. Discuțiile generate de aceste piese sunt extrem de ample, în special în ceea ce privește arealul exact de proveniență sau datarea lor și, de aceea, nu voi insista în această privință (a se vedea și studiul lui Pierre Cambon, p. 81–91 în volumul de față). Însă plecând de aici, în ultimii ani studiile privind sticlăria antică din spațiul asiatic au început să ia amploare. Pe aceeași direcție cu volumul de față, se înscrie și recenta lucrare coordonată de Gan Fuxi, Robert Brill și Tyan Shouyun, având drept scop analiza descoperirilor vitrice în special în spațiul chinez, coreean sau japonez³. Privite în ansamblu, cele două lucrări se completează reciproc și sunt în măsură să ofere o primă imagine de ansamblu a descoperirilor de piese de sticlă din Europa și până în Extremul Orient.

Volumul este structurat pe trei mari părți, în funcție de criteriul geografic al zonei în discuție: Europa (p. 3–70), Asia centrală și de vest (p. 71–126) și Asia de est și sud-est (p. 127–246) și cuprinde o arie cronologică extrem de vastă, din secolul al III-lea a.C. până către secolul al XI-lea p.C.

Primul studiu, cel al lui Rupert Gebhard, intitulat *Celtic glass* (p. 3–13) are în vedere producția de obiecte de sticlă în atelierele secundare din zona central-europeană, sub influența marilor centre elenistice din jurul Mediteranei. Un accent deosebit este pus pe studiul brățărilor de sticlă și a distribuției acestora în spațiul geografic. După formă, decorație dar și după analiza chimică a pastei, autorul individualizează și discută răspândirea diverselor tipuri de brățări, între secolele III–I a.C.

Contribuția lui Sonngard Hartmann și Martin Grünewald – *The Late Antique Glass from Mayen (Germany): first results of chemical and archaeological studies* (p.15–28) analizează descoperirile de vase de sticlă provenite din cimitirul roman de la Mayen, localitate aflată cam la 100 de kilometri nord de Mainz. Dacă în secolul I p.C. vasele de sticlă erau importate din atelierele siro-palestiniene în special pentru a satisface cererea de astfel de produse pentru soldații din garnizoanele de pe Rin, odată cu secolele următoare crește semnificativ rolul producției locale astfel că, în secolul al IV-lea, majoritatea pieselor provin din ateliere locale precum cel de la Hambacher Forst. Analizele chimice vin în sprijinul unor asemenea ipoteze, dovedind că în antichitatea târzie vasele de sticlă erau produse în această zonă.

Următorul articol intitulat *Early Mediaeval window glass from Switzerland and a brief history of glass*

² F. Coarelli, *Su alcuni vetri dipinti scoperti nella Germania indipendente e sul commercio alessandrino in Occidente nei primi due secoli dell'Impero*, in *Archeologia classica*, XV, 1963, pp. 61–85, tav. VII–XIX.

³ G. Fuxi, R. Brill, T. Shouyun (eds.), *Ancient Glass research along the Silk Road*, Singapore, 2009.

production in Europe in the first millenium AD (p. 29–37), este semnat de Sophie Wolf și Cordula Kessler și tratează în principal problema sticlei colorate folosite pentru geamuri sau pentru vitralii. Analizele chimice ale compoziției pastei au pus în evidență faptul că, materia primă folosită în mai toată Europa apuseană pentru confecționarea vitraliilor era importată din estul Mediteranei, cel mai probabil din Levant.

Studiul lui Vujadin Ivanišević și Sonia Stamenković – „*Glass*” *Workshop from Caričin Grad (Iustiniana Prima)* (p. 39–52) pune în evidență existența unui atelier de prelucrare a sticlei descoperit în partea de sud-est a orașului. Fondat de către Justinian, orașul a avut o existență extrem de scurtă, fiind părăsit în urma invaziilor slave de la începutul secolului al VII-lea. Totuși, așezarea de la Caričin Grad rămâne unul dintre cele mai bine cercetate situri arheologice de epocă romană târzie din Balcani, iar descoperirea unui atelier de fabricare a sticlei, dovedită de resturile de zgură și cărămizi vitrificate se dovedește extrem de importantă pentru înțelegerea circulației acestor piese în zona Dunării mijlocii și inferioare, la începutul perioadei bizantine.

În completarea acestui articol vine și studiul lui Jörg Drauschke și Susanne Greiff, intitulat *Early Byzantine glass from Caričin Grad/Iustiniana Prima (Serbia): first results concerning the composition of raw glass chunks* (p. 53–67). Aici, autorii formulează primele concluzii privind materialul vitric descoperit la Caričin Grad⁴ punând accent pe analiza chimică a mostrelor provenite de acolo, ce se încadrează cronologic în intervalul 530–615 p.C.

În partea a doua a volumului, dedicată Asiei centrale și de vest, primul studiu îi aparține lui Daniel Keller – *Functional and Economic aspects of Late Sasanian and Early Islamic Glass from Kush, United Arab Emirates* (p. 71–80). Sunt prezentate o serie de observații privind tipurile de vase de sticlă descoperite la Kush, în estul Peninsulei Arabe. Acestea se încadrează stilistic în patru perioade ce se întind cronologic din secolul al V-lea până în secolul al XI-lea p.C. Majoritatea pieselor e reprezentată de vesela de masă (în special boluri din sticlă groasă) similară cu exemplarele descoperite în zona Mesopotamiei, de unde este posibil să fi provenit.

Studiul următor, semnat de Pierre Cambon – *The Begram Glasses from Afghanistan* (p. 81–91), ia în discuție problema originii și a cronologiei depozitului de veselă de sticlă descoperit la Begram, în Afghanistan, despre care am mai discutat la începutul acestei prezentări. Begram suscită și acum o vie fascinație în rândul arheologilor prin bogăția și varietatea materialului descoperit acolo⁵.

⁴ Pentru o analiză mai detaliată a materialului, vezi J. Drauschke, S. Greiff, *Chemical aspects of Byzantine Glass from Caričin Grad/Iustiniana Prima (Serbia)*, in, *Glass in Byzantium-Production, Usage, Analyses*, (eds. J. Drauschke, D. Keller), RGZM – Tagungen Band 8, Mainz, 2010, p. 25–46.

⁵ Vezi catalogul colecției intitulate *Afghanistan: les trésors retrouvés; Collections du Musée National de Kaboul*, Musée Guimet, Paris, 2006.

Thilo Rehren, Ana Osório și Abdulhamid Anarbaev propun un studiu intitulat *Some notes on Early Islamic Glass in Eastern Uzbekistan* (p. 93–103) în care sunt analizate descoperirile de la Akhsiket și Kuwa, în Valea Ferghana. Cercetările au pus în evidență asemănări puternice în ceea ce privește compoziția chimică dar și tipologia formelor vitrice descoperite în cele două așezări, lucru de altfel normal, cu atât mai mult cu cât în 2004 au fost descoperite la Akhsiket rămășițele unui cuptor de fabricare a sticlei ce probează ideea unei producții locale.

Contribuția lui Mohammadreza Riazi – *Glass along the Silk Road in the Near East from the Persian Empire to the Middle Ages* (p. 105–113), reprezintă o introducere sintetică la istoria sticlăriei din Orientul Apropiat de la invenția sa și până în secolul al IX-lea p.C. Sunt subliniate de asemenea și diversele contacte comerciale avute în special de Regatul Part cu Imperiul Roman, prin care produsele meșteșugărești romane dar și tehnicile de fabricație au putut circula până în zona Chinei sau Coreei actuale.

Un alt studiu interesant este cel semnat de Reza Vahidzadeh și Ghadir Afrund, intitulat *Technical diversity of Persian Glasses in the Early Islamic Period and the probable relations with China (Chemical Analysis of Glass findings from Rayy)* (p. 115–124). Accentul este pus pe analizele chimice ale pieselor provenite din centrul de la Rayy, oraș situat de-a lungul Drumului Mătăsii în inima Persiei, și care a jucat un rol important în timpul selgiucizilor. Au fost evidențiate două metode de producere a vaselor de sticlă, una comună celorlalte centre islamice din acest areal și una ce se apropie mai mult de China, având un conținut de potasiu mai ridicat. Astfel, acest nod comercial important din secolele IX–XII p.C. pare să fi desfășurat o vie activitate comercială, reflectată și prin diversitatea artefactelor descoperite aici.

Partea a treia a volumului, dedicată Asiei de est și sud-est se deschide cu studiul lui Brigitte Borell – *Trade and Glass Vessels along the Maritime Silk Road* (p. 127–142). Acesta este dedicat descoperirilor arheologice făcute de această dată de-a lungul rutelor maritime, între Marea Roșie, India și China. Comerțul maritim în primele secole ale erei noastre se caracterizează prin faptul că era extrem de segmentat, astfel că mărfurile aveau mai multe puncte de desfacere. Depozitele de sticlărie descoperite la Quseir al Qadim⁶ sau Berenike dovedesc spre exemplu că vasele considerate a fi produse de lux (precum bolurile cu coaste, marmorate) s-au răspândit până în sudul Indiei la Arikamedu⁷ și de acolo mai departe, spre China.

Următorul articol semnat de Karsten Brabänder și intitulat *Southeast Asia: Platform of Early Glass Trade* (p. 143–152) discută pe larg problema mărgelilor de sticlă colorată și a circulației acestora în zona Pacificului. Poziția geografică favorabilă a integrat această zonă într-un trafic comercial intens, încă din secolul al IV-lea a.C.,

⁶ Vezi C. Meyer, *Glass from Quseir-al-Qadim and the Indian Ocean Trade*, Chicago, 1992.

⁷ P. Francis Jr., *Beads and selected small finds from the 1989–92 excavation*, in *The Ancient Port of Arikamedu. New Excavations and Researches 1989–1992*, vol. II, (ed. V. Begley), Paris, 2004, p. 518–519.

fapt dovedit și de răspândirea acestor mărgelile până în nordul Africii. Pe baza descoperirilor arheologice se poate presupune că Asia de Sud-Est a fost un factor economic dinamic, fiind mai strâns legată de India decât, spre exemplu, China.

Susanne Greiff ne propune un nou articol în acest volum, după cel referitor la sticla de la Caričin Grad, axat tot pe analize chimice ale pastei vitrice, domeniu în care Domnia Sa este specialistă recunoscută. Astfel, în *Analyses of some Ancient Cambodian Glass Finds from Krek Village 10.8* (p. 153–162) autoarea analizează o serie de mărgelile și brățări de sticlă provenite din Cambodgia ce se pot data undeva în secolul al II-lea p.C.

Studiul lui Wang Xiaomeng – *On Glassware from Tombs of the Sui and Tang Dynasties* (p. 163–175) analizează descoperirile de vase de sticlă provenite din cinci morminte datate în epoca dinastică Sui-Tang (secolele VI–X p.C.). Dacă în epoca Sui și la începutul perioadei Tang, majoritatea sunt cupe de băut produse local, probabil după modelul celor din estul Imperiului Roman (vezi în special asemănările în ceea ce privește cupele cu picior) odată cu secolul al VII-lea încep să predomine ornamentele personale de tipul mărgelilor colorate, având variate forme și dimensiuni.

O scurtă intervenție este semnată de An Jiayao – *Glass Vessels of the Tang and the five dynasties found at Guangzhou* (p. 177–182), în care sunt analizate sumar o serie de descoperiri provenind din lumea arabă a secolelor VII–X p.C., ajunse în portul de la Guangzhou, urmând probabil ruta comercială a Drumului Mătăsii.

Jiang Jie în articolul intitulat *Glass: Top Quality Works in the Silk Road Trade* (p. 183–189) prezintă un catalog de 20 de exponate întregi provenite din Palatul Subteran din Templul Famen. Majoritatea pieselor sunt de factură islamică fiind aduse probabil ca daruri de către emisarii străini. Piese se remarcă prin finețea lucrăturii și a decorației constituind un model pentru meșterii chinezi ce au preluat, adaptat și dezvoltat noile tehnici.

Un alt articol al lui Yu Zhiyong – *Some thoughts on Glass Finds in the Tarim Oasis from the past ten years* (p. 191–202) prezintă o serie de descoperiri făcute în nord-vestul Chinei, în provincia Xinjiang, constând în marea lor majoritate din mărgelile de sticlă descoperite în morminte.

Tot de mărgelile dar de această dată de analiza lor se ocupă și Lin Yixian în studiul *A Scientific Study of Glass Finds from the Niva Oasis* (p. 203–210). Eșantionul a fost reprezentat de 103 mărgelile ce au pus în evidență un areal de proveniență extrem de divers, de la Bazinul Mediteranean până la zonele central-asiatice.

Următoarele două articole, cel al lui Insook Lee – *Early Glass in Korean Tombs – Cultural Context* (p. 211–220) și studiul colectiv semnat de James Lankton, Bernard Gratuze, Gyu-Ho Kim, Laurie Dussubieux și același Insook Lee, intitulat *Silk Road glass in ancient Korea: the contribution of chemical compositional analysis* (p. 221–237) ne poartă mai departe spre est în Peninsula Coreeană. Descoperirile funerare din provincia Gyeongju datate începând cu secolul al V-lea p.C. ne apar a fi similare, atât ca formă cât și ca decorație, cu vasele produse în zona siro-palestiniană în perioada romană târzie (vezi spre exemplu p. 215 – fig.3 și 4). Chiar dacă

nu poate fi vorba despre importuri directe, totuși măcar tehnicile de producție și decorative s-au transmis până aici din zona Mediteranei. Analizele chimice efectuate pe aceleași mostre pun în evidență faptul că avem de-a face cu piese lucrate local. Așadar, la ce nivel a avut loc interacțiunea cu vestul rămâne o problemă la care cercetările viitoare trebuie să ofere un răspuns.

În fine, ultimul studiu îi aparține lui Takashi Taniichi și se intitulează *Sasanian and Post-Sasanian Plant Ash Glass Vessels delivered to Japan* (p. 239–246). Acesta are în vedere în special câteva boluri hemisferice cu decor tăiat în relief descoperite în Japonia și considerate a fi importuri arabe aduse prin China.

La capătul acestei lungi prezentări pot fi desprinse o serie de observații generale legate de tematica volumului dar și de manierele de abordare utilizate. În primul rând nu pot să nu remarc că majoritatea articolelor își argumentează observațiile și cu analize chimice ale pastei

vitrice. Consider că această metodă reprezintă viitorul în ceea ce privește studiul sticlăriei antice și nu numai, iar corecta interpretare a rezultatelor obținute poate aduce interpretări noi și originale la ceea ce știm până acum legat de obiectele vitrice. Așa cum subliniam încă de la început, ideea de a extinde câmpul cercetărilor în afara granițelor Imperiului Roman mi se pare mai mult decât bine venită. Vom putea astfel înțelege mai bine dinamica generală a comerțului cu vase de sticlă pe o arie teritorială și cronologică mult mai largă, încercând să observăm de unde au venit influențele, cum s-au transmis și care au fost factorii de inovație care s-au adăugat.

În sfârșit mai trebuie menționată și calitatea deosebită a volumului, a ilustrațiilor și a planșelor, ce sporesc și mai mult valoarea acestei lucrări.

SEVER-PETRU BOȚAN